
ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94 (477) “15/16”

**Тарас Ковалець
(Чернівці)**

ВІЙСКОВІ РАДИ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ У 20-30-х РОКАХ XVII ст.

У статті розглядаються порядок скликання, структура, функції та церемоніал військових рад запорозьких козаків у час антишляхетських повстань 1620-1630-х років в Україні.

Ключові слова: *Військо Запорозьке, військова рада, військове мистецтво, повстання 20-30-х років XVII ст. в Україні.*

Незважаючи на те, що у вітчизняній та зарубіжній історіографії нагромаджена значна наукова література про військове мистецтво запорозького козацтва першої половини XVII ст., у ній мало уваги приділено проблемі козацьких військових рад у 20-30-х роках XVII ст.

В українській дореволюційній та радянській історіографії майже немає спеціальних праць, присвячених діяльності козацьких рад. Певною мірою функціонування їх досліджувалося Д. Яворницьким¹, І. Крип'якевичем², В. Голобуцьким³, однак ці історики аналізували військові ради загально, описово, із порівняно скупим посиланням на джерела та винятково у межах загальних досліджень з історії козацтва. До того ж цей аналіз більше стосується другої половини XVII-XVIII ст., тоді як діяльність козацьких рад до Хмельниччини залишалася поза їх увагою. У сучасній українській історіографії теж спостерігається слабкий інтерес до проблеми військових рад запорожців. Можемо виокремити хіба що присвячене політичній культурі українського народу дослідження П. Саса⁴, в якому зроблено спробу дещо переосмислити міфічний опис козацьких рад, усталений попередниками, однак, схоже, основний акцент у праці зроблено на ради запорожців кінця XVI – початку XVII ст. (на що вказують активні відсилання до “Щоденника” Еріха Лясоти), тому праця українського історика тільки опосередковано стосується нашого дослідження.

Схожу ситуацію спостерігаємо і в польській історіографії. Якщо козацькі ради 20-30-х років XVII ст. узагалі не були розглянуті як окрема проблема традиційними “козацькими” істориками В. Томкевичем⁵, З. Вуйциком⁶, то В. Серчик⁷ обмежився коротким переказом відповідного розділу і поданням розлогіх цитат з “Історії запорозьких козаків” Д. Яворницького⁸. У сучасному польському історіописанні проблема військових рад запорожців продовжує залишатися недослідженою попри активне вивчення різних аспектів військового мистецтва українського козацтва А. Боровяком⁹,

М. Гавендою¹⁰, М. Нагельським¹¹, М. Франзом¹² та іншими істориками.

Таким чином, проблема діяльності військових рад запорожців у 20-30-х роках XVII ст. досі не стала в історіографії предметом окремого комплексного дослідження і потребує подальшої розробки та вивчення. Саме тому метою нашої студії є обґрунтована на відповідному джерельному матеріалі та результатах досліджень спроба з'ясувати механізми скликання, структуру, функції та церемоніал військових рад запорозьких козаків у час антишляхетських повстань 1620-1630-х років.

Процес скликання військової ради зазвичай передбачав розсилання гетьманською канцелярією листів до “черні й товариства” міст і містечок Наддніпрянщини із закликом прибути у визначений час на задалегідь обумовлене місце¹³. Час, за який передбачався збір учасників ради, міг варіюватися від кількох тижнів – місяця (коли мала відбутися особливо велика рада) до кількох днів – тижня (якщо того вимагали обставини). Восени 1632 р. запорозьке військо очікувало платні від польського уряду. Вона прибула до гетьмана близько 1 вересня, а вже до 8 вересня (“перед Різдом Пречистої”) закликані реєстровці провели раду біля Маслового Ставу, на якій прислані кошти були розподілені між козаками¹⁴. В особливих випадках військові ради скликалися упродовж дуже короткого часу. Так, у своєму універсалі від 24 жовтня 1637 р. запорозький полковник Карпо Павлович Скидан відводив тільки п'ять днів для збору товариства й черні з міст Наддніпрянщини до містечка Мошни на раду¹⁵.

Ради передбачали широке представництво учасників за територіальним принципом. Так, у відписці путивльських воевод до Розрядного приказу 1632 р. мова йде про те, що “черкаси всі живуть по містах і приїхали... зі всіх українних міст до гетьмана черкаського, до Андрія Діденка виборних черкас по 5 чоловік на раду” (*підкреслення наше.* – Т. К.)¹⁶; в іншій, від 5 листопада, розповідається про цю раду детальніше (“зібралось черкас в Корсуні з гетьманом Андрієм Діденком з 2000 чоловік, і були з міст кращі люди: від Білої Церкви полковник Дацько, з Чигирини – полковник Тараско, з Корсуни – полковник Мисько Пивоваренко, із Переяслава полковник Олифер, із Лубен полковник Лаврінко, із Черкас військовий суддя Яцина, із Жовнина – військовий суддя Гиря, із Києва сотник реєстрових Кизим і з усіх міст”¹⁷). Як бачимо, представництво розподілялося за “українними містами”, у яких проживало козацтво. Передусім на ради запрошували “усіх шанованих старих полковників і старих козаків, які мають у них авторитет”¹⁸.

Під час ради 1625 р. в Черкасах козаки не змо-

гли дійти згоди, чи піддатися коронному війську, чи відступати на Січ, посилаючись на те, що на раді був відсутній контингент із Запорозжя¹⁹, тож останній можемо вважати обов'язковим на кожній великій раді, в іншому разі вона трактувалася як незаконна – навіть при дотриманні всього традиційного церемоніалу. Наприклад, така рада, скликана реєстровими козаками, відбулася навесні 1637 р. над Росавою, причому за участю численних представників черні²⁰. Участь січовиків на козацьких військових радах по Україні за документами най-послідовніше простежується у 1631-1632 роках. На одній із рад восени 1632 р. були присутні “черкас 2000” із Запорозжя на чолі з кошовим питаном Калеником. На цій раді вирішувалось питання можливого походу в Крим за здобиччю²¹.

Військові ради запорожців 20-30-х років XVII ст. відбувались у різних місцевостях Наддніпрянщини. Щоразу це залежало від ряду обставин: військово-політичної обстановки на Україні, пори року та стану доріг, місця перебування командувача і т.д. Скажімо, географія проведення відомих нам рад під час повстання 1625 р. зумовлювалася пересуванням запорозького війська: 29 вересня – у Переяславі, 11 жовтня – у Каневі, 16 жовтня – у таборі над річкою Цибульником та 6 листопада – в урочищі Ведмежі Лози²². За гетьманування Івана Кулаги-Петражицького ради регулярно відбувалися в Каневі, де мешкав гетьман²³. Цікаво, що під час самих виступів козацькі чільники переважно скликали ради по наддніпрянських містах (особливо яскраво це помітно 1637-1638 роках)²⁴. Тоді основне дійство відбувалось або “на майдані”, тобто у центрі міста (якщо учасників було порівняно небагато), або “на болоні” перед містом – рівному, просторому місці, здатному вмістити багатотисячний натовп²⁵. У мирний час великі ради дуже часто скликалися поза містами, очевидно, щоб не тривожити посполитих, “у полях”, на великих шляхах, в урочищах, біля водойм, рік чи ставів. Так, у 1631-1633 роках улюблені місця збору козацьких рад розташовувалися біля Маслового Ставу, Ювського Ставу, в Черняхівській Діброві, урочищі Букажчик²⁶, у 1636 – першій половині 1637 р. – “у полях на шляху над річкою Росавою”, Кагарликом²⁷ тощо. Тоді ради проводилися на території табору запорожців, у його незаповненому наметах і возами центрі, котрий теж називався майданом.

Джерела зберегли згадки про письмову реєстрацію учасників ради. Скажімо, в листі случького протопопа Андрія Мужиловського до Кшиштофора III Радзивілла від 25 липня 1623 р. згадується, що “була рада між Корсунем і Богуславом. З'їхалося козацтво лише з п'яти міст і переписалося його 14 тисяч”²⁸. Така цифра, вважаємо, не випадкова, оскільки у той час під збірним поняттям “міста” часто малися на увазі також численні містечка, населення яких по Наддніпрянщині теж було здебільшого показане.

Невід'ємною рисою кожної козацької ради був складний церемоніал. Дійство розпочиналось із

розмірених ударів бубна²⁹. На майдан виносились гетьманська хоругва і бунчук, також там розміщувалися гармати, тобто всі основні клейноди Війська³⁰. Старшина вітала раду шанобливими поклонами, козаки обмінювалися рукостисканнями³¹. Часто рада розпочиналася молитвою, іноді правилася ціла Служба Божа³².

Чи не на кожній козацькій раді були присутні православні священнослужителі³³. Прибуття вищих церковних ієрархів завжди супроводжувалося цілим дійством, рідкісний опис якого залишив очевидець, посол до козаків, слуга коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського Павловський³⁴. У серпні 1633 р. в обозі запорожців за дві милі від Переяслава в урочищі Букажчик (Bukaczzyk) відбувалася козацька рада, на яку був запрошений київський православний митрополит Петро Могила. Останній на під'їзді до табору дав знати козакам про своє прибуття. Назустріч владиці виїхав сам гетьман із кількома кінними хоругвами, шанобливо привітав його за півмилі від обозу та ескортував до обозу. Перед табором вишикувались кількатисячні загони піхоти, які з радістю привітали гостя. Могила із прибулими священниками провели годинну службу, після якої “військо все” підійшло для поцілування митрополичого хреста й руки. Владика в ризах із процесією посвятив козацькі гармати й дав благословення на похід козаків у Московщину для підтримки там коронного війська³⁵.

Чітко визначеними церемоніями супроводжувалося також прибуття послів на військові ради запорожців. Опис таких церемоній залишив у своєму “Діаріуші...” Шимон Окольський. Під час боїв на Старці до козацького табору для ведення мирних переговорів прибули королівські послы Коровський, Ролінський, Жолдовський, Келчовський та інші. Їх запросили у центр ради, де були літаври та бунчук. Після символічного акту пригощання послів “почав мовити до молодців Гуня, з приводу чого послы прийшли, казав, що волю короля хочуть прочитати”. Козацький писар, виконуючи свій обов'язок³⁶, зачитав конституцію від польського командування, “але на те свавільство і чернь почали голосно виражати незадоволення і розрух вчинили, відповідь аж до ранку відклали, через це Гуня мовив до послів: Коли між собою порадимось – дамо знати, – з тим відійшли спокійно панове послы”³⁷. Відвідування козацьких рад вищими представниками польського командування часто супроводжувалося урочистим проходженням полків строем, залпами із грамат і ручної зброї “за здоров'я Його Королівської Милості”³⁸.

Самі ради склалися з кількох “кіл”. У той час, коли “велике коло” обговорювало “питання порядку денного в принциповому плані, для проробки їх “технічних” деталей збиралося на нараду “мале коло” з представників старшини”. Члени малої ради засідали, сидячи на землі посередині великого “концентричного кола” козацької ради”³⁹. Часто рішення на раді приймалися після активної боротьби старшини з «великим колом». Яскравим

прикладом такого протистояння була рада, скликана над Росавою на початку серпня 1636 р. Одним із основних питань на ній була проблема затриманої платні для реєстровців. За повідомленнями прибулих польських посланців, її виплата відкладалася ще на певний термін. Реєстрові козаки та численні випищики, які приєдналися до ради, не могли дійти згоди щодо цієї платні. Частина козаків хотіла негайно йти на море, частина – в українські міста. Голота захопила хоругву і бунчук та розпочала свою, “чорну” раду. Посланці старшини намагалися закликати чернь назад для продовження обговорення, але та вперто їх не слухала. Нарешті “велике коло” повернулося з рішенням ще зачекати на обіцяні гроші та через чотири тижні провести на цьому ж місці ще одну раду. Якщо грошей і тоді не буде, планувалося рушати у морський похід⁴⁰. Таким чином, стратегічне рішення було прийняте “великим колом”, “малому” ж залишалось завдання скласти письмову відповідь польським послам.

Іноді в документах зустрічаються згадки не тільки про боротьбу на радах черні і товаришів, а й цілих полків. Так, восени 1636 р. ситуація в реєстровому козацькому війську досягла піку напруження через тривалу невивплату жолду польським урядом. Наприкінці вересня чотирма реєстровими полками, переяславським, білоцерківським, канівським та корсунським, керованими лояльною до Речі Посполитої старшиною, була скликана рада, на якій згадані полки взяли під свій контроль військову артилерію. Інші три полки (чигиринський, миргородський та черкаський), що перебували під впливом Запорожжя, залишилися у меншості та були змушені підкоритися. На цій раді також було скинуто старшого Івана Злого, який, очевидно, був в опозиції до більшості, й поставлено на гетьманство колишнього осавула Василя Томиленка⁴¹.

Однією з найважливіших функцій ради як форми козацького волевиявлення були вибори старшини запорозького війська. Схоже, вони також супроводжувалися рядом усталених церемоній, описи яких, однак, дійшли до нас тільки вкрай уривчасті. Під час спроби скинути В. Томиленка на раді біля Переяслава у травні 1637 р. очевидець зафіксував таку поведінку гетьмана під час складання ним повноважень: “старший їх ... поклав булаву і комишину та, б'ючи чолом всьому війську, зичив їм кращої згоди за правління когось щасливішого, а сам відійшов від ради”⁴². У джерелах не знаходимо також згадок про регулярність переобрання запорожцями свого командування.

Бурхливий вир козацької ради часто викликав у сторонніх спостерігачів подив і відразу, зокрема для очевидців-поляків він здебільшого асоціювався з поняттями “колотнеча” та “мішанина”. Голосування відбувалося вигуками і підкиданням догори шапок⁴³, прийняття рішення – тільки більшістю голосів та супроводжувалося гучними аплодисментами, криками “Слава! Слава!”. Козаки “сурмили в сурми, били в барабан, давали гарячий салют”⁴⁴. Тривали ради здебільшого досить довго, тільки питання

вибору старшого іноді могло вирішуватися цілий день – “від ранку до сутінок”, а іноді й упродовж кількох днів⁴⁵.

За влучним твердженням Г. Боплана, запорозькі гетьмани “нічого не чинять без військової ради”⁴⁶. На ній вирішувалися стратегічні питання, пов'язані з морськими експедиціями, походами у Крим, антишляхетськими повстаннями тощо. Рада займалася також вирішенням питань, пов'язаних із плануванням бойових операцій. Приміром, у своєму листі від 12 червня 1638 р. до С. Конєцпольського ротмістр Х. Хржоновський повідомляв, що коли “Острианин... хотів до Москви... на Ромни відходити, ... чернь перемогла, щоб на долішню Сулу до Дніпра відходити, а Дніпром до Запорожжя, через що та сторона, як більша, вирішила (підкреслення наше. – Т. К.), так і на долішню Сулу пішов”⁴⁷. Звідси можемо ще раз простежити характерний принцип діяльності козацької ради – прийняття рішень більшістю.

Саме військова рада як орган волевиявлення запорозьких козаків у повстаннях 20-30-х років XVII ст. проявила себе певним “колективним стратегем”, у якому подекуди майже зникнув старший війська, його рішення та бачення ситуації. Іноді це призводило до цілком негативних результатів. Скажімо, влітку 1637 р. гетьман Павло Бут під час масового напливу на Запорожжя людей, «котрі ані самопалів, ані ніякої зброї не мають», тобто покозачених міщан та селян, намагався провести серед них “рух (rug), ... тобто тих беззбройних вигнати із Запорожжя”, щоб підвищити боєздатність козацьких загонів, однак це призвело до стихійної чорної ради, яка затвердила статус-кво і ледь не завершилась стратою Павлюка⁴⁸.

Однією з головних функцій ради була судова. Тільки ради могли вирішувати долю козацьких старших. За їх вироками були страчені лояльні до польського уряду реєстрові старші: у 1630 р. – Григорій Чорний, 1632 р. – Іван Кулага-Петражицький, а 1637 року – Сава Кононович.

У тогочасній поезії раду, присвячену подіям 1637 р., описано таким чином:

*“Раду в Черкасах робили зрадливу,
Що зібрали купу військ шкідливу,
Зараз зібравши, гетьмана піймали
І розстріляли”*⁴⁹.

Методи введення у дію вироків дають змогу реконструювати головні обвинувачення, висунуті проти декого із цих керівників. Зокрема, Г. Чорного було четвертовано (спершу йому відрубали руки за те, що він вчасно не почав роздавати привезену реєстровцям платню за службу Речі Посполитій), а Саву Кононовича разом із військовим писарем Федором Онушкевичем після тривалого слідства розстріляли, позаяк ті не повідомили Запорожжя про листи від короля з рекомендаціями реєстровим підрозділам готуватися до відсічі можливої загрози з боку турецьких військ, які в той час вели бойові дії проти орд буджацьких татар⁵⁰. Традиційне уявлення про напрочуд імпульсивне

прийняття козацькими радами своїх рішень у судових справах та негайного втілення їх у життя теж не завжди “спрацьовує”. Приміром, на початку вересня 1632 р. на козацькій раді біля Маслового Ставу було скинуто з гетьманства Івана Кулагу-Петражицького⁵¹. На раді у Черняхівській Діброві, що відбулася невдовзі, почався суд над ним, однак самого обвинуваченого було страчено аж у жовтні, на наступній раді в Каневі, очевидно, після знайдення вагомих доказів його провини⁵².

Іншою важливою функцією ради було заслуховування звітів козацької розвідки, котрі найчастіше стосувалися ситуації в Криму. Наприклад, на раді біля Ювського ставу 22 серпня 1630 р. рада вислухала козака Буга, котрий “вийшов з Орди, ... з-під Ізмаїла”. Схоже, відомості були тривожні, тому що через кілька днів реєстрові полки «аж до волоського кордону на Чорному шляху татарському залягли»⁵³. Збереглися відомості про схожі донесення й на інших радах. Зокрема, А. Кисіль у листі від 6 серпня 1636 р. до короля із козацької ради біля Росави повідомляв: “шпигуни Війська Запорозького при мені з орди прийшли, котрі під прикриттям викупу своїх там були, ті вісті принесли, що ... вже орда сильна вийшла в поля”⁵⁴.

Рада також заслуховувала послання від представників Речі Посполитої та інших держав, а також готувала відповіді на них, вибирала послів від запорозького війська на сейм і т. д. Іноді на козацьких радах могли перебувати кілька різних посольств. Так, на раду, що відбувалась неподалік від Переяслава, у кінці серпня 1633 р. прибули посланець коронного гетьмана Павловський, представник короля Адам Кисіль та посол від великого князя литовського Криштофора Радзивілла⁵⁵.

Ведучи мову про козацькі ради 20-30-х років XVII ст. як форму козацького колективного волевиявлення, варто зазначити, що багато з них мало діаметрально протилежний характер. Після придушення кожного із повстань польські посадовці використовували ради для прийняття присяг та переприсяг у реєстрового війська, проведення його переписів та пописів. У джерелах зберігся цікавий опис переприсяги козаків на травневій раді 1637 р.: “присягло все військо, піднявши руки догори⁵⁶, згідно з ... клятвою, котру самі читали їм з комісії куруківської, потім старший їх, вклякнвши, офіційно на розп’ятті присягу виконав”⁵⁷. Також схожі “ради” скликалися перед важливими військовими походами, у яких польський уряд потребував допомоги реєстровців. Одна з таких “рад” відбулася в Києві у січні 1635 р., тобто після придушення повстання під проводом Івана Сулими. Скидається на те, що її нечисленних учасників, представників усіх реєстрових полків просто поставили до відома про майбутню каральну експедицію на Січ: “їм, полякам, і реєстровим козакам, і німцям, ... йти на Запорожжя, козаків із Запорожжя звести, і човни попалити, і артилерію вивезти”⁵⁸. Схожа “рада”, до речі, теж у Києві, за участі польного коронного гетьмана Станіслава Потоцького була

скликана після закінчення боїв на Старці 9 вересня 1638 р. “Склад її підібрали спеціально, а через те, що вона була не дуже багатолюдною, Потоцькому легко було нею керувати”⁵⁹. Варто зауважити, що ватажки повстанців також не гребували перетворенням козацьких рад на звичайні збори війська для утримання його в покорі. Яскравим прикладом таких дій є “рада”, скликана Скиданом в Мошнах восени 1637 р., на якій бунтівний полковник учинив криваву розправу над старшиною реєстровців і терором прилучив останніх до своїх загонів⁶⁰.

Отож, козацька військова рада у час антишляхетських повстань 20-30-х років XVII ст. мала чітко визначені механізми скликання і функціонування, власний багатий церемоніал. Винятково на раді обиралася верхівка козацького командування, вершився суд, вирішувалися стратегічні питання, що стосувалися всього запорозького війська.

¹ Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: в 3 т. / Д. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1990. – Т.1. – 557 с.

² Історія українського війська (від княжих часів до 20-х рр. XX ст.) – Львів: Світ, 1992. – 702 с.

³ Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.

⁴ Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. – К.: Либідь, 1998. – 295 с.

⁵ Tomkiewicz W. Bitwa pod Kumejkami (16 XII 1637) / W. Tomkiewicz // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – 1937. – Т. 9. – С. 239-261; Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny Ukrainnej na przelomie XVI i XVII wieku / W. Tomkiewicz // Przegląd Historyczny. – 1948. – Т. 37. – С. 249-260.

⁶ Wójcik Z. Dzikie pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej / Z. Wójcik. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1960. – 242 s.; Wójcik Z. Wojny kozackie w dawnej Polsce / Z. Wójcik. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. – 80 s.

⁷ Sierczyk W. Na dalekiej Ukrainie: Dzieje Kozaczyzny do 1648 r. / W. Sierczyk. – Kraków: Wyd-wo literackie, 1984. – 374 s.

⁸ Sierczyk W. Historia Ukrainy / W. Sierczyk. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 2001. – 181 s.; Sierczyk W. Na dalekiej Ukrainie: Dzieje Kozaczyzny do 1648 r. / W. Sierczyk. – Kraków: Wyd-wo literackie, 1984. – 374 s.

⁹ Borowiak A. Powstanie kozackie 1638 / A. Borowiak. – Zabrze: Inforteditions, 2010. – 176 s.

¹⁰ Gawęda M. Powstanie kozackie 1637 / M. Gawęda. – Zabrze: Inforteditions, 2007. – 232 s.

¹¹ Nagielski M. Kozacy w siłach zbrojnych Rzeczypospolitej w I połowie XVII wieku / M. Nagielski // Od Zółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku. – Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2000. – С. 35-55; Nagielski M. Kozaczyzna czasow Władysława IV (1632-1648) / M. Nagielski // Przegląd Wschodni. – 1991. – Т. 1. – Zesz. 4. – С. 791-816.

¹² Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku. Geneza i charakter / M. Franz. – Poznań: Adam Marszałek, 2002. – 255 s.

¹³ Наприклад, навесні 1631 р. «писав із Запорожжя гетьман черкаський Тарас до черкас у міста», щоб ті збиралися на раду (див.: Воссоединение Украины с Россией. Документы

и материалы. – 14 Воссоединение... – С. 128.

¹⁴ Okolski S. *Diariusz transakcji wojennej między Wojskiem Koronnem i Zaporoskiem w r. 1637.* – Kraków: Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – S. 26.

¹⁵ Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. – 17 Воссоединение... – С. 128, 129.

¹⁶ Боплан Г. *Опис України.* – К.: Наук. думка, 1990. – С. 66.

¹⁷ Флоря Б. *Киевская митрополия, Россия и казацкое восстание 1625 года // Славяне и их соседи.* – М.: Наука, 1995. – Вып. 7. – С. 149.

¹⁸ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 362.

¹⁹ Воссоединение... – С. 127.

²⁰ Флоря Б. *Указ. соч.* – С. 149; *Diariusz komisji albo expedycji przeciwko wojsku Zaporoskiemu. 1625 // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси.* – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888. – С. 104, 106, 111.

²¹ Мицик Ю. *Листи Петрижицького-Кулаги // Козацтво.* – 1996. – Вип. 1. – С. 15-16.

²² *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 439, 461.

²³ Воссоединение... – С. 128; Okolski S. *Op. cit.* – S. 13.

²⁴ Воссоединение... – С. 107, 124; Кулиш П. А. *Материалы для истории воссоединения Руси: у 2 т.* – М.: Типография А. А. Гутцука, 1877. – Т. 1. – С. 321; *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 135-137.

²⁵ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 314, 360, 391.

²⁶ Мицик Ю. *Із листування українських письменників-полемістів 1624-1624 років // Записки Наукового Товариства імені Шевченка.* – Львів, 1993. – Т. 255. – С. 335-336.

²⁷ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 462-463.

²⁸ *Ibid.* – S. 445.

²⁹ Боплан Г. *Указ. праця.* – С. 67.

³⁰ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 135-137.

³¹ Флоря Б. *Указ. соч.* – С. 149; Селянський рух... – С. 225.

³² Ім'я невідоме.

³³ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 135-137.

³⁴ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 135-137;

Сас П. *Ростаєцька комісія та польсько-козацька угода 1619 р. // Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова.* – К.: Інститут історії України, 2007. – С. 75.

³⁵ Okolski S. *Op. cit.* – S. 153.

³⁶ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 362.

³⁷ Сас П. М. *Політична культура...* – С. 110-111.

³⁸ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 314.

³⁹ *Ibid.* – S. 328-329.

⁴⁰ *Ibid.* – S. 362.

⁴¹ *Ibid.* – S. 314.

⁴² Боплан Г. *Указ. праця.* – С. 66-67; Сас П. М. *Указ. праця.* – С. 110-111.

⁴³ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 362.

⁴⁴ Боплан Г. *Указ. праця.* – С. 67.

⁴⁵ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 504;

Floria V. *Konflikt między zwilennikami unii i prawosławia w Rzeczypospolitej (w świetle źródeł rosyjskich) // Barok. Historia. Literatura. Sztuka.* – 1996. – III/2. – S. 29.

⁴⁶ Кулиш П. *Материалы для истории Воссоединения Руси.* – Т. 2 // *Институт рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського.* – Ф. 2. – Спр. 13402. – Арк. 265-266

⁴⁷ Nowak-Dłużewski J. *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Dwaj młodsi Wazowie.* – Warszawa, 1972. – S. 85.

⁴⁸ Грушевський М. *Історія України-Руси.* – К., 1991. – Т. 8. – 1995. – С. 70; Костомаров Н. *Богдан Хмельницький.* – СПб., 1884. – Т. 1. – С. 87; Селянський рух... – С. 279; *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 305; Okolski S. *Op. cit.* – S. 13.

⁴⁹ Воссоединение... – С. 128.

⁵⁰ Селянський рух... – С. 243, 244; Воссоединение... – С. 125.

⁵¹ Кулиш П. А. *Материалы...* – Т. 1. – С. 321-322.

⁵² *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 314.

⁵³ *Ibid.* – S. 135-137.

⁵⁴ Очевидно, мається на увазі піднімання вказівного та середнього пальців правої руки у повітря на знак ствердження клятви (див.: *Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej.* – Zesztyt piąty. *Polska sztuka wpienna w latach 1563-1647 / Oprac. Z. Spieralski, I. Wimmer.* – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej, 1961. – S. 236).

⁵⁵ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 362-363.

⁵⁶ Воссоединение... – С. 147.

⁵⁷ Іванцов І. О. *Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 рр.* – К.: Академперіодика, 2002. – С. 268.

⁵⁸ *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego...* – S. 441.

*Тарас Ковалець
(Черновці)*

ВОЙСКОВЫЕ СОВЕТЫ ЗАПОРОЖСКИХ КАЗАКОВ В 20-30-е гг. XVII в.

В статье рассматриваются порядок созыва, структура, функции и церемониал войсковых советов запорожских казаков во время антишляхетских восстаний 1620-1630-х годов в Украине.

Ключевые слова: *Войско Запорожское, войсковой совет, военное искусство, восстания 20-30-х годов XVII века в Украине.*

*Taras Kovalets'
(Chernivtsi)*

THE MILITARY COUNCILS OF ZAPOROZHIAN COSSACKS IN 20-30S OF THE 17TH CENTURY

The article reviews the mechanisms of convocation, structure, functions and ceremonial of Zaporozhian Cossacks military councils during the anti-noble uprisings in 1620-1630's in Ukraine.

Key words: *Zaporozhian Host, military council, military art, the uprisings in 20-30s of the XVII century in Ukraine.*